

ORTAÇAĞ'DA DEVLET, HUKUK, İTAAT VE İSYANA BİR KAÇ ÖRNEK

*Mehmet ÖZMENLİ**

ÖZET

Hukuk insan hayatını etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Hukuk toplumdaki düzeni sağlayan hükümleri, zorlayıcı yapısı ve insanın menfaatlerini koruyucu yönüyle barış ve güvenlik içinde yaşayan toplumun temelini oluşturmaktadır. Devlet ise hukukun hayata geçirilmesi için bir kol ve kanat vazifesi yürüten, insan hak ve özgürlüklerini koruyarak toplumsal barış ve uzlaşmayı sağlayan hâkim hükmündedir.

Tarihin birçok devresinde farklı sebeplerden dolayı insanlar kurulu düzene karşı gelerek isyan etmişlerdir. İsyanların temelini bazen sosyal sebepler teşkil ederken, bazen toplumun içinde bulunduğu ekonomik sorunlar isyanları ortaya çıkarmıştır. Dini faktörlerinde isyanların üzerinde azımsanmayacak etkisi olmuştur.

İtaat toplumsal düzenin sağlanması ve devam etmesi açısından gerekli bir davranıştır. Çünkü otorite pozisyonunda bulunan kişi ya da kişilerin emir ya da isteklerinin yerine getirilmemesi gerek bireysel, gerek kurumsal, gerekse toplumsal açıdan birçok olumsuz sonuç doğurur. İslâm hukukunun birinci kaynağı Kur'an-ı kerim, meşru hükümete itaat borcunu halka yüklemekte; hükümete de ayaklananlarla harb edip bunları itaate getirmeyi emretmektedir.

Bir devletin sürekliliğinin ve güçlü bir otorite oluşturmasının önündeki engellerin en önemlilerinden biri de iktidara karşı yapılan isyan girişimleridir. Ortaçağ Türk ve İslam devletlerinde de hukuku hiçe sayıp isyan eden birçok topluluklar mevcuttur.

Bu çalışmada devletlerin isyanları engellemek için ne gibi tedbirler aldıkları ya da isyan edenleri pasifleştirme politikaları isyankârlara karşı başka isyan etme ihtimali olanları nasıl kendi lehlerine çalıştırdıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsyân, itaat, devlet, hukuk, ceza

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, El-mek: mehmetozmenli@hotmail.com

A FEW EXAMPLES OF THE STATE, LAW, OBEDIENCE AND INSURRECTION IN THE MIDDLE-AGE

ABSTRACT

Law is one of the most crucial factors affecting people's lives and is, therefore, the basis of the society in peace and security with respect to its rules that guarantee the social-order, its coercive or compelling structure and its key-role in the provision of man's benefits or interests. And the state is in a position of a judge who acts like an arm or a wing for the implementation of the law and who establish peace and reconciliation in a society by preserving human rights and freedoms. One of the most significant obstacles which threaten the continuity and authority of a state is the attempt to rebel against the government or the political power.

Throughout history, people have rebelled against governments for various reasons. Sometimes social and sometimes economic issues have triggered such revolts against governments.

Religion has also had a significant impact on rebellious actions. Obedience is an essential attitude for the provision and continuity of social order because disobedience to the orders and wishes of a person and/or people in office leads to a lot of individual, institutional and social adversities. The Holly Koran, the first source of Islamic law and/or Legislation, orders people to obey a legitimate government on one hand, and enjoins the government to convince people to obey the legitimate authority through force on the other.

In the Middle-Age, too, could be seen a lot of groups or communities in the Turkish an Islamic states, which rebelled against the state by ignoring or by-passing the law.

In this study, the focus is on what measures the states had taken to tackle the issue of riots, what policies they followed to pacify the rebellions and how they managed to make those who had the possibility of rebelling serve in their favor against the rebellions.

Keywords: Insurrection, obedience, government, law, criminal

Giriş

“İçimizden her biri, varlığını, bütün kuvvetini, müştereken genel iradenin emrine verir. Her kim ki, genel iradeyi saymamaya kalkarsa, bütün topluluk onu saygıya zorlayacaktır.” (Rousseau 1997: 19) Bu sözleşmedeki dikkat çekici kavramlar: “Hukuk-Devlet, İtaat-İsyan”.

Hukuk ve devlet medeniyet kadar eskidir. Zira hukuk ve devlet medeniyetlerle doğmuş, beraber inkişaf etmiş ve medeniyetlerle beraber sona ermiştir. Hukuk ve devlet sistemleri belli bir tarih sürecinde toplumda hâkim olmuş sosyal, psikolojik ve iktisadi şartların bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Devlet, topluma hizmet götürmeyi, toplumda düzeni sağlayan hukuku yaşatmayı, cemiyetin refah ve gelişimini temin eden görevleriyle aslında sosyal, hukuki ve medeni toplumun çatısını oluşturmaktadır.

Turkish Studies

İnsanlık tarihinin her döneminde hukuk olmuştur. Hatta insanlığın varoluşundan itibaren insanın hukukla tanıştığı görülmektedir. İlahi kanunlarla belirlenen bir ortamda yaşamak durumunda olan insan, toplumsal yapılanma dolayısıyla medeniyetinin inkişafıyla hukukun koruyuculuğuna her zaman ihtiyaç duymuştur. Zira toplumda insanların menfaatlerinin çatışması sonucunda güce başvurma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle menfaatlerin düzenlenmesi gerekmiştir. Bu husus tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli kanunlarla yerine getirilmiştir. Bu kanunlar zaman zaman dini hükümler içermiş, ama toplumda dinin etkisi azaldığı dönemlerde de örf ve adet kuralları şeklinde kendini göstermiştir.

Hangi şekilde olursa olsun hukukun uygulanması toplum için her zaman sorun teşkil etmiştir. Zira uygulaması olmayan, toplumu bu kurallara uymaya zorlamayan kuralın hiç bir anlamı olmamıştır. Bu nedenle de toplumun gelişimi ve ilişkilerin karmaşık bir hale gelmesi nedeniyle cemiyeti nizamlayacak onlar arasında sulhu, refahı ve intizamı sağlayabilecek bir üst güce ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyaç karşısında insanlar bazı yetkilerinden vazgeçerek, bir üst gücün yani devletin var edilmesini sağlamışlardır.

İtaat ise sözlük anlamı; söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uymadır. Nisa suresi 59. Ayet “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahibine de itaat edin.” İslâmi yönetim anlayışının bir nevi özeti olan bu ayet *ülül-emr*'i işaret eder.

Sünni siyaset doktrininde “*ülül-emr*” kavramıyla halife, hükümdar, hükümet ve idareciler kastedilmiş ve böylece siyasi otorite meşrulaştırılmıştır. Şii siyaset doktrininde ise “*ülül-emr*” siyasi otorite değil, imamlardır (Momen 1995: 191-196). Sünnilikte yöneticiye itaat dini bir görev olarak algılanmıştır.

İsyanın tarihi ise, düzenin tarihidir. Fakat isyankâr, tarihin her döneminde aynı anlam yükünü taşımamıştır. Geleneksel toplumlarda isyan, toplumsal tabakalaşmanın ağırlığını hissettirmesiyle ortaya çıkan bir fenomendir. İsyan, bizden olanın başkaldırısıdır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri suçun olduğu her yerde mutlaka ceza da olmuştur. Kanunların ve törelerin yasakladığı fiilleri işleyenlerin cezalandırılması kaçınılmazdır. Cezalar ise pek çok uygarlıkta uzun tecrübeler ile ve zaman içerisinde ortaya çıkan yasa ya da yasaklarla düzenlenmeye çalışılmıştır.

Eski Türklerde devlet düzeninin karışması ya da halk arasında ayrılığın ve kargaşanın çıkması “bulanma-tarkınç” sözüyle karşılanmaktaydı. Fitne ve fesat için “bulgak”, savaşta halkın paniği ve kargaşaya da “bulgaş” denilmekteydi. Büyük fitne içinse “yavuz bulgak” yani bulanıklık” ifadesi kullanılmaktaydı. Bu deyimler devlet düzeninin ifadesi bakımından çok önemliydi. (Ögel 2001: 454-455; Kanat 2010: 59).

İslâm hukukunda Müslümanlardan bir grubun, kendi kanaat ve içtihatlarına göre, yanlış yolda olan devlet başkanına baş kaldırmalarına; onu devirmek, düzeni değiştirmek veya ayrı bir devlet kurmak istemelerine “bağy”, bunu yapanlara da “baği” denilmektedir (Akbulut 2003:178). Devlete isyan ettiklerinde, önce uyarılmakta, sonra savaşılmaktadır. Savaştan önce uyarılmaları şarttır. Savaşta, kaçan kovalanmaz, yaralı ve esirler öldürülmez, malları zapt edilmez. Çocukları esir edilmez. Zaruret bulunmadıkça, evleri, paraları, ürünleri tahrip edilmez. Zira bu savaşın amacı, yok etmek değil, yola getirmektir (Fendoğlu 2000: 458).

İsyan suçu, niteliği itibarıyla irtidad ve yol kesme suçlarından ayrılır. İsyancıların amacı adi suç işleme olmayıp, tamamen siyasidir. Kaynaklardaki bilgiler toplu olarak değerlendirildiğinde isyan suçunun belirli, sabit cezasının bulunmadığı görülmektedir. İsyancıların savaş esnasında öldürülebilecekleri kabul edilmekle birlikte bu durum halin icabından kaynaklanan bir zarurettir. Asilerin savaş esnasında öldürülebilmelerini esasen ceza olarak nitelemek de güçtür. İsyancılara

Turkish Studies

karşı savaşmak bir meşru müdafaa hareketi olup amacı asileri itaate zorlamaktır. Şayet bu bir ceza olarak düşünülseydi, savaşta yakalanan esirlerin cezasının da idam olması gerekirdi. Hâlbuki isyan bastırıldıktan sonra ölüm cezası verilemeyeceği, uygun bir ta'zir cezası verileceği hususunda Ebu Hanife dışındaki hukukçular görüş birliği içindedirler (Akgündüz 1986: 823; Bilmen 1996: 555).

Çalışmada farklı özellikler taşımakla beraber aşağıda anlatacağımız iki isyanın nedenleri ve isyanlar sonrası verilen cezalar anlatılacaktır. Asıl amacımız ise isyanların ne kadar bastırılabilirdiği ya da toplumsal hafızalarda yer eden kin tohumlarına vesile olup olmadığı üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Haricilerin İsyanları ve Emeviler'in Tutumu

Şüphesiz hicrî I. asrın en önemli olaylarından biri “Haricî Hareketi”dir. Çünkü sonraki asırlarda ortaya çıkan toplumsal ve fikrî yönelimler, kendilerine hep bu dönemi referans almışlardır. İtikadî nitelikli ilk farklılaşma olan Haricî hareketi hiçbir fırka yokken ortaya çıkmıştır. Hariciliğin siyasi ve dini fikirlerle ortaya çıktıkları dönem firkalaşma dönemidir. Hizipleşme döneminde yaşanan kötü siyasi tecrübe, Haricilerin hilafetin Kureyşliliğine karşı çıkmasına yol açmıştır. Ehliyet şartını ileri sürerek otoriteyi tabana yaymak istemişlerdir. Daha önce kişiler etrafında kümelenen Harici unsurlar, bazı fikirler etrafında toplanarak, yeni bir kimlik oluşturmaya çalışmışlardır. Haricilerce imanla İslam ayrılmaz bir bütün olarak eş anlamda kullanılmıştır. Haricilere göre iman, amel ve itaattir. Bunların üçü birden imanın şartlarıdır. Birisi bulunmayan kimseye mümin denemez. Hariciler büyük günah isleyeni ya kâfir ya müşrik ya da münafık olarak kabul ettiklerinden, büyük günah işleyenin öldürülmesine hükmetmişlerdir. Onlara göre kalbin tasdiki sahibini mümin yapmaya yetmemektedir. İnsan fiilinden dolayı mümin veya kâfir olur. Bu görüşlerini İblis'in kıssası ile temellendirmişlerdir. Onların yorumuna göre, İblis Allah'ı bilmekte ve ona inanmaktaydı. Secde etmemekle büyük günah isledi. Bu sebeple kâfir oldu. Hariciler, devlet başkanlığı gibi önemli bir mevki, belli bir soy ve kabilenin inhisarından koparıp, bu makama şartlarını taşıyan her Müslüman'ın seçimle gelebileceği anlayışını cesaret ve ısrarla savunmuşlardır.

Hız Ali, Nehrevan Haricilerinin, sırf kendi görüşlerine katılmadı diye Müslümanlardan Abdullah b. Habbab b. el-Eret'i (el-Mes'udi II 1385/1965: 404; Şehristani, 2008: 109) ve hamile karısını öldürmeleri üzerine, Hız. Ali katillerin teslim edilmesini istedi ise de onlardan “katiller hepimiziz” cevabını aldı (el-Muberrred I-III 1355-5/1936-7: 916). Bunun üzerine Hız. Ali onlara son bir şans vermiştir. Ancak, savaş kaçınılmaz olunca savaşın sonunda Haricilerin tamamına yakını öldürüldü (17 Temmuz 658) (ed-Dineveri 1960: 210). Nehrevan Savaşı Hız. Ali açısından bir zafer gibi görünse de, kurtulan Haricilerin intikam arzularını kamçulamıştır. Hariciler, kendilerine göre yeryüzünü fesada bulayan Muaviye, Amr b. El-Âs ve Hız. Ali ortadan kalkmadıkça prensip ve inançlarının yerleştirilemeyeceği kanaatine vararak öldürülmelerine hükmettiler. Sadece Hız. Ali'yi suikast ile öldürdüler. Çözüm olarak öldürme cezası düşünülmüş, çözüm olmadığı gibi tarihi kinlerin derinleşmesini sağlamıştır.

Hariciler, bilhassa tahkimden (Hakem olayı) sonra Hız. Ali'ye karşı ayaklanma girişiminde bulunmuşlardı. Üstelik harici hareketine mensup birisinin, Hız. Ali 'ye suikast düzenleyip onu öldürmesi, (İbn Kesir VII,1994: 510) Hız. Ali taraftarlarının bu harekete karşı olan tutumlarını katı bir düşmanlığa çevirmişti. Muaviye kendi döneminde Hız. Ali taraftarlarının bu duygularını çok iyi değerlendirerek, onlardan Harici isyanlarının bastırılmasında sonuna kadar yararlandı. Hız. Ali taraftarları ise kendilerini bu hususta gönüllü askerler olarak addedip, imamlarını katleden bu kimseleri amansız takiplerine almışlardı. Bu arada tabii olarak haricilerin, Muaviye ve Hız. Ali taraftarlarınca tek hedef görülmesi veya bu iki tarafın Haricilerce aynı düşman gibi kabul edilmesi, Emevi ve Hız. Ali taraftarları arasında siyasi bir yumuşamayı da beraberinde

Turkish Studies

getirmişti. (Aycan 1990: 208) Hariciler, yaklaşık (661-680) yirmi yıl süren Muaviye iktidarı boyunca mevcut idareye karşı 16 defa isyan girişiminde bulunmuşlardı.

Muaviye'nin Hz. Hasan ile anlaşıp idareyi almasından sonra Hariciler “*şek ve şüphesi olmayan bir günün gelip çattığını*” yani Muaviye ile mücadele zorunluluğunun ortaya çıktığını belirterek isyan bayrağını çekmişlerdir. Hesap dışı bir problem olarak ortaya çıkan bu harekete karşı Muaviye, Şam askerlerinden Haricilere oranla kat kat fazla olan askeri bir birlik gönderdi. Ancak Şam askerleri Haricilere karşı açık bir mağlubiyet aldı. Muaviye karşılaştığı bu ciddi manzara karşısında, mağlubiyetin faturasını Kufelilere çıkartırken bundan sonra Haricilere karşı yürütülecek politikanın da altını çiziyordu. Muaviye, Kufelilere “...bu aşırılarınızın işini halletmedikçe, sizin için benim yanımda rızık ve eman yoktur” diyerek, Irak'tan neş'et eden bu problemin yine Iraklılarca halledilmesini istiyordu. Muaviye'nin bu tehdit içeren konuşması karşısında Kufeliler Haricilere karşı asker çıkarmak durumunda kalmışlardır (İbnü'l-Esir III, 1989: 417; Aycan 1998: 151). Haricilere karşı çıkarılan bu askerlerin tamamının Hz. Ali taraftarlarından oluştuğu Haricilerin şaşkınlığından ve konuşmalarından anlaşılabilir. Çünkü Hariciler, bu askerlerin kendileriyle savaşmalarına bir anlam verememişler (661); “Yazıklar olsun size! Bizden ne istiyorsunuz? Muaviye bizim ve sizin düşmanınız değil mi? Bırakın bizi, onlarla savaşalım. Eğer başarısak sizi düşmanınızdan kurtarmış oluruz. Eğer onlar bizi mağlup edip, yok ederlerse bu sefer siz bizden kurtulmuş olursunuz” (İbn Kesir VIII 1994: 42-43; İbnü'l-Esir III 1989: 418).

Özellikle Muğire b. Şube'nin(661) Kufe'ye vali olarak tayin edilmesinden sonra, şehirde tam bir hoşgörü ve toleransın hâkim olduğu söylenmektedir. Zira o, düşünceler eyleme dönüşmedikçe insanların farklı düşüncelerinin normal olduğuna inanmaktaydı (Taberi II 1879-1965: 37).

Vali, insanları değişik düşüncelerinden dolayı takibat altına almamaktaydı. Ancak özellikle Hariciler, valinin bu tutumunu fırsat bilerek; insanları isyana teşvik etmişlerdir. Muğire, Muaviye'nin halife olduğunu kabul edip, isyan etmeyeceklerine, adam öldürmeyeceklerine söz vermeleri halinde, müsamahakâr davranılacağını söylemiştir (Belazuri IV 1979: 166-167). Ancak Muaviye'nin valisinin bu uzlaşmacı yaklaşımları haricilerce dikkate alınmamıştır. İşler çığırından çıkınca vali, Kufe'nin emniyetinden sorumlu Kabisa'ya “Daha önce Haricilerle savaşma hususunda tecrübeleri olan Ali taraftarlarının gönderilmesinin iyi olacağını” belirtmiştir (Taberi, II, 1965: 37; İbnü'l-Esir III 1989: 436). Hz. Ali taraftarları bu işe gönüllü olmuşlardır. Kufe'de patlak veren bu hadiseler giderek yayılma istidadı göstermiştir. Basra'da ve Irak'a bağlı diğer bölgelerde de olaylar çıkmıştır. 665 yılında Basra'ya vali tayin edilen Ziyad, önceleri meseleye itidalle yaklaşmak istemiş, fakat onun bu tavrı kabul görmeyince sert tedbirler almaya başlamıştır. O, bu konuda Haricilerin öldürdükleri gibi öldürülmelerini, Haricilikten vazgeçenlerin de mükâfatlandırılmalarını emretmiştir (Belazuri IV,1979:174).

670 yılında Muğire b.Şube'nin vefatıyla Irak'ın tamamı Ziyad'ın sorumluluğuna verilmiştir. Ziyad döneminde Irak'ta halkı, idareye karşı kışkırtan Haricilerin elebaşları yakalanarak idam edilmişlerdir. Öldürülen kimselerin cesetlerinin teşhir edilmesi Harici sempatanları arasında caydırıcı bir etki uyandırmıştır (Belazuri IV 1979: 176-177; İbnü'l-Esir III, 1989: 470).

673 yılında Ziyad'ın ölümü ile yerine geçen oğlu Ubeydullah zamanında da Hariciler gizliliği terk ederek açıktan açığa Muaviye ve yönetim aleyhindeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Vali de babasının politikasını devam ettirerek Hariciler üzerine şiddetle gitmiştir. Haricilerin, halktan bazılarını sorgusuz sualsiz öldürmeleri, şehir halkının da şartsız olarak idareden yana tavır koymalarına sebep olmuştur. Bu nedenle idarenin bazı operasyonlarında Hariciler devlet güçlerinden ziyade halk tarafından cezalandırılmışlardır (Belazuri IV, 1979: 178-179).

Turkish Studies

Sonuç olarak Muaviye devlet başkanı olmasıyla birlikte Irak'ta yönetimin, toplumun can güvenliğini ortadan kaldıran Hariciler gibi güçlü bir düşmanı karşısında buldu. Ancak politik bir deha olan Muaviye'nin, Haricilerle mücadeleyi doğrudan üstlenmek yerine, muktedir valileri eliyle eski Iraklı muhaliflerine yaptırması, bu işten kârlı çıkmasına sebep olmuştur. Ancak yirmi yıllık bu dönemde yöneticilerin ve Iraklı kabilelerin harici hareketini yok edebildiklerini söylemek oldukça zordur. Uygulanan ölümdede dâhil olmak üzere şiddetli cezalandırma politikası Haricileri, inançlarına daha sıkı sarılmaya itmiş ve çok sınırlı da olsa toplumda taban oluşturmalarına sebep olmuştur.

Kendinden olanın isyanı olan harici isyanı, bazen uzlaşma yolu izlenmiş, bazen ödüllendirme usûlü, ancak çoğunlukla bağy (Bilmen III 1996: 558) hükmü dikkate alınarak yok edilmeye çalışılmış, bunu yaparken de diğer muhalif gruptan da faydalanılmıştır. Hariciler yok edilemediği gibi ehl-i Beyt mensupları da devlet tarafından kullanılmıştır. Emeviler'in bu politikaları daha sonraki birçok devlet tarafından da örnek alınmıştır. Şiddetin şiddet doğurduğu hep ihmal edilmiş çözüm için devleti benimsetici yollar aranmamıştır. Egemen güçler bağlamında devletin bekası esas alınmıştır.

2. Oğuz Yanılması (Oğuz İsyanı)

Türlere göre *Yanılma* isyan için kullanılan bir sözdür. Devlete bilerek isyan olmaz, sadece "yer ile göğün düzeninin karışması" nedeniyle başkaldırmalar olurdu. Türk devlet felsefesi, Türk Milletinin veya bir kişinin kendi iradesi ve isteği ile bağlı olduğu devlete isyan etmesini asla kabul etmiyordu (Kanat, 2010: 60).

Devlet kuran (Selçuklular) ve bunun neticesi olarak yurt yapan (Kuzey İran ve Anadolu) Oğuz istilâ ve göçlerinden değil, sadece - tarihin garip bir tecellisi olarak - kendi soydaşlarının kurduğu Büyük Selçukluların yıkılmasında başlıca âmil olan kendinden olanın ötesinde kendi olan isyan türüne en güzel örnek olmasından dolayı Oğuz isyanından bahsedeceğiz.

Büyük Selçuklu Sultanı Sancar¹ dönemindeki (1117-1157) Sultan Sancar Katvan'da Karahıtaylara (1141) (Barthold 1981: 406; İbnü'l-Esir XI, 1989: 80; İbnü'l-Azimi 1988: 65; El-Hüseyni 1999: 66; Sümer 1980: 104; Yazıcızade Ali 2009: 92) yenilince Maveraünnehir bölgesindeki Oğuzlar buradan ayrılmak zorunda kaldılar. Horasan'a gelen Oğuzları bölgenin emiri olan Kamac² uzaklaştırmak istedi. Oğuz beyleri Kamac'a hediyeler vererek burada kalmak zorunda olduklarını belirttiler. Kamac, Oğuzlarla uğraşmak istemedi ve izin verdi. Müslümanlıkları ihtilaflı olsa da sadece arzuları göç ettikleri yerlerde yaşamaktı³. Dirliklerini terk etmiyorlardı (Sümer 1980: 114). Bir müddet sonra Kamac yeniden Oğuzların üzerine yürüdü. Oğuz beyleri Kamac'a kendileriyle uğraşmamasını, otlaklarında bırakmasını istediler. Her aile 200 dirhem gümüş verdi⁴ halde Kamac dinlemedi ve saldırdı. Bütün Oğuzlar birleştiği gibi, diğer Türk boyları da bunlara katıldılar. Kamac, yapılan savaşta (1153) mağlup oldu (İbnü'l-Esir XI 1989: 154). Sultan Sancar, Kamac'ın mağlubiyeti üzerine Kamac'a yardıma geldi. Ayrıca İranlı vergi memurlarının vergi tahsili sırasında yaptıkları haksızlıklar (Barthold 1981: 411) ki Yazıcıoğlu, bu memurların rüşvet olarak koyunun en iyisini istediklerini ve Oğuzların rüşvet vermeğe ar ettiklerini yazmaktadır (Yazıcızade Ali 2009: 95). Rüşvetle ilgili bir olay Ravendi tarafından da anlatılmaktadır (Er-Ravendî 1999: 173).

¹Sultan Berkayaruk tarafından Horasan meliki olarak tayin edilmiştir. Reşidü'd-din Fazlallah, Cami'ü't-Tevarih, Çev. E. Göksu, H.H. Güneş, Selenga Yay. İstanbul, 2010, s. 167.

²Reşidü'd-din, Kamac'ın Oğuzlardan çok şikâyetçi olduğunu belirtmekte. Fazlallah, a.g.e., s. 180.

³Oğuzlar güzel güzel oturup kimseye eziyet etmediler. Namazlarını kıldılar ve zekâtlarını verdiler. Bu ifade yalnızca İbnü'l-Esir'de geçmektedir. Esir, a.g.e., 154.

⁴Sultan Sancar'a verilmiş olduğu hakkında da farklı bilgiler mevcuttur. Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme II, Haz. Erdoğan Mercil, İstanbul, 1977, s. 78

Doğrudan Oğuzlarla ilgisi yok ancak, toplumun sıkıntılarını meşhur teolog Gazâlî, nezdine davet eden Melik Sancar'a yazdığı mektupta, bu büyük hükümdara nasihatlerde bulduktan sonra, Tûs ahalisi hakkında şefaatte bulunmuş, onların çektikleri sefaleti teşrih etmiştir⁵(Korkmaz 2000: 492). Yine toplumda ki hoşnutsuzluklara bir örneği Agacanov, Nizami'ye dayandırdığı bir olay anlatır:”Sarhoş Şihne kaçmakta olan katili aramak için yaşlı bir kadının kulübesine girdi. Her taraf didik didik arandıktan sonra katili bulamayan şihne yaşlı kadını acımasızca dövmüştü.” (Agacanov 2010: 342)

Oğuzlarla bazı emîrler arasındaki ihtilaflar gittikçe büyüdü. Sultan Sancar, bir kısım emîrlerin ısrarı ile Oğuzların üzerine yürümek zorunda kalmıştır. Sultan Sancar ile verilecek vergiler ve hediyeler üzerinde anlaşmış olmalarına rağmen emirlerin baskısı karşısında, özellikle Kamac'ın torunu Müeyyed Ayaba'nın ısrarları sonucu Sancar saldırıya devam etmiştir (Fazlallah, 2010: 181; Er-Ravendî, 1999: 175; Yazıcızade Ali, 2009: 96; Köymen V, 2, 1947: 170). 1153 yılı Mart ayında Belh civarında, Oğuzlarla yapılan savaşı Selçuklular kaybetmişlerdir. Savaşın kaybedilmesinde ordu içinde bulunan birçok komutanın Müeyyed'le arasının olmaması ve gevşek davranmalarından kaynaklanmıştır. Bu ağır yenilginin sonunda Sultan Sancar esir düşmüştür (Er-Ravendî, 1999: 175; Yazıcızade Ali, 2009: 97; Barthold, 1981: 411). Oğuzlar, Sancar'a esir de olsa Sultan gözüyle bakmışlardır. Sancar'ın, hiç olmazsa başlangıçta, esirliğinin manasını, başka bir tâbirle içine düştüğü hakiki durumu idrak edemediği anlaşılmaktadır (Köymen V, 1947: 563). Sonra, Oğuzlar bir hükümdara karşı yapılması gereken bütün tazim formalitelerini yerine getirmekte kusur etmemişlerdi. Esir edildiği zaman, bütün Oğuz kumandanlarını yaya olarak karşılamışlar, tahtına oturtmuşlar, önünde yer öperek itaatlarını arz etmişlerdir (El-Hüseyni, 1999: 88; Fazlallah, 2010: 182) Ravendi ise Oğuzlar Sultanı yakaladıktan sonra çekinme ve hürmeti kaldırıp, onu idare merkezi olan Merv'e götürdüklerini söylemektedir. (Er-Ravendî, 1999: 175-176). Siyasi ve askeri taktikte çok mahir olan Türklerin, kendi soylarından bu ihtiyar hükümdara karşı oynadıkları siyaset oyunu, ancak iki veya üç ay sürmüştür. Horasan'ın en büyük şehirlerinden olan Nişabur'a kendilerinden vali tayin etmeleri, devleti kendi kuvvetleriyle, yani vilâyet idaresini de merkezî idare gibi, kendi arzularına göre teşkilâtlandırmak istedikleri hakkında tek delildir (Köymen 1947: 568). Sultan esaretten kaçarak (1156) kurtulmuş ancak yedi ay sonra vefat etmiştir. Sancar'dan sonraki dönemlerde de Oğuzlar isyanlarını devam ettirmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti bu isyanlar karşısında parçalanmış ve birçok beylik ortaya çıkmıştır.

Büyük Selçuklu veziri Nizam-ül-mülk'ün (147) Türkmenlere karşı takip edilmesi gereken siyaseti Siyasetname adlı eserindeki ifadelerinden anlıyoruz. Ona göre, sayısı pek çok olan bu Türkmenler devlete güçlükler çıkarmışlar ve çıkarmakta iseler de, devletin kuruluşunda büyük hizmetleri olmuştur. Onları memnun etmek üzere, 1000 ve daha fazla Türkmen çocuğunu saraya alarak “Gulâm Sistemi”ne göre terbiye edilmelidir. Bu yapıldığı takdirde, Türkmenlerin devlete karşı duydukları nefret zail olacaktır. Bir çözüm önerisi sunan vezirin uygulamaları ki, özellikle vergi memurlarını Oğuz olmayanlardan tercihi ayrı bir tartışma konusudur.

Sancar'ın iktidarı uzadıkça, emirlerin hürmetsizlikleri artmaya başlamıştır. Küçükler büyüğün hakkına riayet etmez oldu, küçükler ileri çıktığından onurlu kişiler dışlanmış, yerlerine hafif meşrep kimseler iş başına gelmeye başladılar. Üst düzey görevliler arasında ihtilaflar artmıştır.

Türk devletleri tarihine baktığımızda, Türk atasözü “Töre konuşunca Han susar” ilke olmasına rağmen, tarihin birçok diliminde ihmal edilmiştir. Yani hukukun üstünlüğü

⁵Sultan Sancar (1086-1157), Selçuklu sultanları arasında en uzun süre tahtta kalan kişidir. 1097-1118 yılları arasında Horasan melik'i olan Sancar, 1118- 1157 yılları arasında da Büyük Selçuklu Sultanı olarak hüküm sürmüştür. Gazzali ile ilişkisi Melikliği dönemindedir.

uygulanmamıştır. İtaat, halk arasında zayıflamış ve isyanlar ya da yanılmalar artmıştır. Bu da devletlerin sarsılmasına veya yıkılmasına neden olmuştur.

Sonuç

Tarih, çeşitli zaman dilimlerinde yaşanmış pek çok istenmeyen olayın sorumlusunun insanların bizzat kendileri olduğu gerçeğini göstermektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesine inanan toplumların sayısı her geçen gün artmasına rağmen, kara lekeler de maalesef hâlâ varlığını sürdürmekte ve eskilerine yenileri eklenmektedir.

Hariciler mevcut duruma isyan etmişlerdir. Sistemi sarstıkları için de Hz. Ali tarafından önce nasihat edilmiş ve bu olmayınca da ölümle cezalandırmışlardır. Muaviye'de diğer muhalif, ama haricilere de karşı olan, Hz. Ali taraftarlarını, Haricilere karşı kullanmış ve sonunda güç kullanılarak isyan bastırılmıştır. Bu olay sırasında her iki taraftan da can kayıpları yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, Hamidiye Alayları ile aynı metodu kullanarak Doğu Anadolu'daki düzeni sağlamaya çalışmıştır. Bu tarz çözümler günümüzde de kullanılmaktadır. Ancak ilk zamanlar da bu metod başarılı olsa da sonrasında bölgesel güçler devletlerin başına yeni sorunlar çıkarmaktadırlar.

Çözüm için daha olumlu tavır sergileyen yöneticiler olmasına karşın, itaatten vazgeçmiş toplulukları isyandan vazgeçirmekte imkânsız hale gelmiştir.

Yanılan (isyan eden) Oğuz kitleleri itaat etmelerine rağmen, emirlerin Selçuklu yurdunda barındırmak istememeleri, devlet hizmetlerinden mahrum etmeleri ve adeta kendilerine yabancı bir kavim nazarı ile bakmaları asırlarca Oğuzların hafızalarından çıkmamıştır. Oğuzlar başlangıçta haklı oldukları itaatsizliklerinde isyan ederek ve birçok şehrin harap edilmesine neden olarak haklılıklarını ortadan kaldırmışlardır.

Tarihsel tecrübelerin çok açık olarak ortaya koyduğu şudur: Ağır, haksız ve adaletsiz vergiler tahammül edilemez ve dayanılmaz boyutlara ulaştığında halkın vergilere karşı aktif direnişi başlamaktadır. Bu bağlamda vergilendirmenin psikolojik, sosyolojik boyutu göz önünde bulundurularak düzenlemeler yapılmalıdır. Oğuz kitleleri ağır ve haksız vergiler karşısında itaatten vazgeçip, isyan etmişlerdir. İslam Dünyası'nın en büyük devleti konumundaki Selçukluların iç mücadelelerle uğraşması, haçlı seferlerine karşı yapılan mücadelelere destek verememesine sebep olmuş ve haçlılar bu topraklarda devletler kurma imkânı elde etmişlerdir.

Devlet, hukuk sistemlerini toplumun her kesiminin asgari müştereklerini göz önünde bulundurmak suretiyle düzenlemelidir. İsyân edenin gerekçelerini iyi tetkik edip sadece kıyım yaparak çözmek yerine makul düzenlemeler yapılarak isyanı sona erdirmeye çalışmalıdır. Kıyım usulünün çözüm olmadığı tarihi bir olgudur. Vergilendirme, halkı ezmeden, hak olgusu dikkate alınarak yapılmalıdır. Vatandaşa mensup olduğu devletin hukuk sistemine riayet etmede kusur işlememelidir. Tabi en büyük görev burada devlete düşmektedir. Yani hukukun üstünlüğü prensibi hayata geçirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AGACANOV, Sergey G. *Oğuzlar*. Çeviren Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge, 2010.
- ANSAY, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 3. Bası 1958.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986.
- AKMAN, Mehmet, "Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu", *Marmara Üniv. Hukuk Fak., Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1-3, İstanbul 1995.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- AYCAN, İrfan, Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan, Ankara, 1990.
- AYCAN, İrfan “Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeler”, Ank. İl. Fak. Der. C. 39, 1998, s. 147-174.
- BARTHOLD, V.V., Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Haz. H. Dursun Yıldız, Kervan Yay., İstanbul, 1981.
- Belazuri, Ensabu'l-Eşraf, Thk İhsan Abbas, Beyrut, 1979.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuku İslamiye ve Istilahatı Fıkhiye Kamusu, C. III, İstanbul 1996.
- ed-Dineveri, *Kitabu Ahbarı' t-Tıval*, Thk. Abdülmümin Amir, Mısır 1960.
- El-Hüseyni, Ahbarüddeveti Selçukiye, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara, 1999.
- El-Mes'udi, Ebu' l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali (346/957), *Murucu' z-Zeheb ve Meadinu' l-Cevher*, II, Beyrut 1385/1965.
- el-Muberrred, Ebu' l-Abbas Muhammed b.Yezid (285/898), *el-Kamil fi' l-Lugat-i ve'l-Edeb-i ve'n-Nahv-i ve't-Tasrif*, I-III, Thk. Zeki Mübarek-Ahmed Muhammed Sakir, Mısır 1355-5/1936-7.
- Er-Ravendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Çev. Ahmed Ateş, TTK, C. I, Ankara, 1999.
- FENDOĞLU, H.Tahsin, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2000.
- İbnü'l-Azimi, Azimi Tarihi, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988.
- İbnü'l-Esir, El Kamil Fi't-Tarih, Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1989.
- İbn-i Kesir, el- Bidaye ve'n-Nihaye, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay.,C. III, İstanbul, 1994.
- KAFESOĞLU İbrahim, Selçuklu Tarihi, MEB, İstanbul, 1992.
- KANAT, Cüneyt, Ortaçağ Türk Devletlerinde Suç ve Ceza, Küre Yay. İstanbul, 2010.
- KARAMAN, Hayrettin, Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku, C. III, İstanbul, 1984.
- KORKMAZ, Fahrettin “Toplumsal Olaylar Karşısında Gazali'nin Tutumu” İslami Araştırmalar Dergisi, C. 13, S. 3-4, 2000, İstanbul, s. 492-494.
- KÖYMEN, M. A., “Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihinde Oğuz İstilasını” (1153)”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğ. Fakültesi Dergisi, C. V, S. 5, Ankara, 1947, s. 563- 660.
- KÖYMEN, M. A., “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı” (1153)”, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğ. Fakültesi Dergisi, C. V, S. 2, Ankara, 1947, s. 159- 173.
- MOMEN, Moojen, Shi'i Islam, Yale Unv. Press 1985.
- Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Çev. Mehmet Taha Ayar, T. İş B. Yay. İstanbul, 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 4. Bs., İstanbul, 2001.
- Reşidü'd-din Fazlallah, Cami'ü't-Tevarih, Çev. E. Göksu, H.H. Güneş, Selenga Yay. İstanbul, 2010.
- ROUSSEAU, J. J., Toplum Anlaşması, Çev. Vedat Günyol, MEB, İstanbul, 1997.
- Siret-i İbn-i Hişam, İslâm Tarihi, Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, C.II, İstanbul, 2006.
- SÜMER, Faruk, Oğuzlar, Ana Yay., İstanbul, 1980.

ŞEHRİSTANİ, Milel ve Nihal, Çev. Mustafa Öz, Litera Yay., İstanbul, 2008.

Taberi, Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülük Thk. MJ. de Goeje C. II, Leiden, 1879-1965.

Yazıcızade Ali, Tevarih-i Âl-i Selçuk, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yay., İstanbul, 2009.

ZEYDAN, Abdülkerim, Ahkâmüz-Zimmiyyin Vel-Müste'menin Fi Dâril İslâm, Birinci Bab', Bağdad.